

TEXTS FOR COLUMBIA HINDI/URDU WORKSHOP, MAY
20TH, 2023

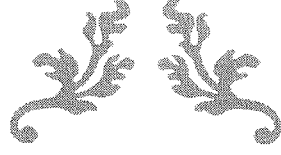
MIR ANIS AND THE CLASSICAL URDU MARSIIYAH

bakhuda faris-e maidan-e tahavvur tha hur:
URDU text, pp. 2-23

bakhuda faris-e maidan-e tahavvur tha hur:
DEVANAGARI text, pp. 24-43

jab qat'a ki masafat-e shab aftar ne:
URDU text, pp. 44-48

jab qat'a ki masafat-e shab aftar ne:
DEVANAGARI text, pp. 49-51

मीर अनीस का एक मरसिया

बखुदा फ़ारसे मैदाने तहव्वुर था हुर

بخدا فارسِ میدانِ تہوّر تھا

Edited and transliterated into *Devanagari* and *Nastaliq* script
with the addition of Hindi and Urdu glossaries and notes.

Timsal Masud

بِخُذِ افْرِسِ مَيْدَانِ تَهْوُرَ تَهَا حُرُّ

बखुदा फ़ारिसे मैदाने तहव्वुर था हुर

① بخدا فارس¹ میدان تہور² تھا خُر³
 ایک دو لاکھ سواروں میں بہادر تھا خُر⁴
 نار⁵ دوزخ⁶ سے ابوزر⁷ کی طرح خُر⁸ تھا خُر
 گوہر⁹ تاج سر عرش¹⁰ ہو وہ دُر¹¹ تھا خُر

ڈھونڈھ لی راہِ خدا کام بھی کیا نیک ہوا
 پاک طینت¹² تھی تو انجام بھی کیا نیک ہوا

¹ گھڑ سوار

² حد سے بڑھی ہوئی بہادری اور یہ ایک بری صفت مانی جاتی ہے، لیکن چونکہ خُر کا مقصد نیک تھا اس لیے اس کی یہ صفت یہاں اچھے معنوں میں مانی جائے گی۔

³ شام نام کے ملک کے ہاشمہ یزید کی فوج کا ایک سردار جو ایک ہزار گھڑ سواروں کے ساتھ امام حسین کو گھیر کر کر بلا کے میدان میں زبردستی لایا تھا اس مصرعے کو دو طرح سے پڑھا جائے تو دو الگ مطلب نکلتے ہیں۔ دو لاکھ سواروں میں ایک بہادر یا ایک دو لاکھ سواروں میں ایک بہادر⁴۔

⁵ آگ

⁶ جہنم

⁷ حضرت محمدؐ کے ایک ساتھی جن کے لیے حضرت محمدؐ نے فرمایا تھا کہ ابوزر سے زیادہ سچا کوئی نہیں ہے۔

⁸ آزاد

⁹ موتی

¹⁰ آسمان کے سرکاتاج

¹¹ موتی

¹² سیرت، انسان کا مزاج

(2) نار¹ سے نور² کی جانب اُسے لائی تقدیر
 ابھی ذرہ تھا ابھی ہو گیا خورشیدِ منیر³
 شافعِ حشر⁴ نے خوش ہو کے بجل⁵ کی تقصیر⁶
 تکیہ زانوے⁷ شبیر⁸ ملا وقتِ اخیر

آوج⁹ و اقبال¹⁰ و حشم¹¹ فوجِ خدا¹² میں پایا
 جب ہوا خاک¹³ تو گھر خاکِ شفا¹⁴ میں پایا

1 آگ یعنی جہنم

2 جنت

3 چمکتا ہوا سورج

4 شفا کرنے والا۔ قیامت کے بعد سارے انسانوں کو ایک میدان میں جمع کیا جائے گا اور یہ بڑے ہنگامے کا دن ہوگا۔ شافعِ حشر یعنی امام حسین کیونکہ وہ حشر کی مصیبت دور کرنے والے ہیں۔

5 مٹانا، معاف کرنا

6 گناہ

7 پیر، جاگھ، ران

8 امام حسین

9 بلند مرتبہ، عزت، شہرت

10 قسمت

11 شہرت

12 امام حسین کی فوج

13 مرنا

(5)

14 کربلا کی مٹی کو خاکِ شفا کہتے ہیں کیونکہ اس سے بیماریاں، خرابیاں دور ہو جاتی ہیں۔

③ اللہ اللہ¹ حُر صَفَدْر² و غازی³ کا نصیب
 جانِ محبوبِ الٰہی⁴ جسے فرمائے حبیب⁵
 ہجر⁶ میں لطف⁷ ملاقات کا دوری میں قریب
 وہی کام آتے ہیں محسن⁸ کے جو ہوتے ہیں نجیب⁹

صدقے¹⁰ ہو جائے اُسے عشقِ ولی¹¹ کہتے ہیں
 اُس کو دنیا میں سعیدِ ازلٰی¹² کہتے ہیں

1 تعجب کا کلمہ

2 سپاہیوں کی صفوں یعنی قطاروں کو توڑنے والا، بہادر سپاہی

3 بہادر

4 اللہ کا پسندیدہ یعنی حضرت محمد ﷺ اور ان کی جان یعنی امام حسین⁴

5 دوست

6 جدائی۔ جب دو لوگ ایک دوسرے سے دور ہوں۔

7 مزہ

8 فائدہ پہنچانے والا

9 شریف النفس

10 قربان ہونا

11 سچا عشق

12 ہمیشہ کے لیے مبارک

⑥

④ آیا کس شان سے کعبے کی طرف چھوڑ کے دیر¹
کوئی حضرت² کا یگانہ³ بھی نہ سمجھا اُسے غیر
حق⁴ نے لکھ دی تھی جو تقدیر میں فردوس⁵ کی سیر
فتنہ⁶ و شر⁷ سے بچا ہو گیا انجام بخیر

ذکرِ خیر⁸ اُس کے موئے⁹ پر بھی ہوئے جاتے ہیں
عمل¹⁰ نیک ہر اک وقت میں کام آتے ہیں

¹ بُت کدہ۔ یہاں دیر سے مطلب گناہ ہے۔

² امام حسین

³ ایک، بھائی، دوست

⁴ اللہ

⁵ جنت

⁶ برائی

⁷ برائی

⁸ تعریف

⁹ موت

¹⁰ کام

5) کُفر¹ کی راہ سے کارہ² تھا جو وہ نیک طریق³
 کس بے‌شاکت⁴ سے ہوا رہبرِ ایماں⁵ کا رفیق⁶
 تھے تو لاکھوں پہ کسی کو بھی ہوئی یہ توفیق⁷
 خُلق⁸ طینت⁹ میں ہے جن کی وہی ہوتے ہیں خلیق¹⁰

اوج¹¹ دیندار¹² کو، بے دیں کو سزا پستی¹³ ہے
 اصل¹⁴ جس تیغ¹⁵ کی اچھی ہے وہی کستی¹⁶ ہے

1 غیر اسلامی عمل

2 کراہت کرنے والا، نفرت کرنے والا

3 طریقے والا

4 خوشی

5 ایمان کی راہ بتانے والا یعنی امام حسین

6 ساتھی

7 اللہ کی طرف سے ہونے والی رہنمائی

8 نیکی

9 سیرت، انسان کا مزاج، کردار

10 اچھائی کرنے والا

11 شہرت، بلندی

12 دین والا

13 بے عزتی

14 حقیقت

15 تلوار

8

16 تلوار کی پلک کو تلوار کا کنا کہتے ہیں، اچھی تلوار کی پہچان ہے کہ وہ پکدار ہو، جھکنے میں ٹوٹ نہ جائے۔

(6) کیوں نہ بالیدہ¹ ہو اُس کا چمن² جاہ³ و جلال⁴
 جس کو سر سبز⁵ کرے خود اسد اللہ⁶ کا لال⁷
 ہو گیا فاطمہ⁸ کے باغ⁹ میں آتے ہی نہال¹⁰
 وہ شمر¹¹ پائے کہ پہنچے¹² نہ جہاں دستِ خیال¹³

کھل گیا غنچہ¹⁴ دل عذر¹⁵ جو منظور ہوئے
 صورتِ برگ¹⁶ خزاں دیدہ¹⁷ گنہ دور ہوئے

1 خوب پھلنا پھولنا

2 باغ

3 عزت

4 عظمت

5 سر سبز کرنا یعنی ترقی دینا، ہرے رنگ کو بھی سبز کہتے ہیں۔

6 اللہ کا شیر، حضرت علی کا ایک نام

7 پینا، رنگ کا نام بھی لال۔ سبز اور لال میں ایہام تضاد

8 حضرت محمد ﷺ کی بیٹی

9 خوشی سے باغ باغ ہونا ایک محاورہ بھی ہے۔

خوش، باغ اور نہال میں ایہام مناسب¹⁰

11 پھل

12 ایک مطلب کلائی بھی ہے۔

13 خیال کا ہاتھ

14 کلی

15 معانی

16 پیڑ

17 پتھر کا موسم دیکھے ہوئے

(9)

(7) یاں¹ ہوئے علمِ امامت² سے شہِ دیں³ آگاہ⁴
ہنس کے عباس⁵ سے فرمایا کہ اے غیرتِ ماہ⁶
میرے لشکر کی طرف ہے رخِ⁷ حرّ ذی جاہ⁸
سب سے کہہ دو کہ نہ روکے کوئی اس شخص کی راہ

جاؤ لینے کو عجب رتبہ شناس⁹ آتا ہے
میرا مہماں مرا عاشق مرے پاس آتا ہے

¹ یہاں

² اللہ نے اماموں کو یہ صلاحیت دی ہے کہ ان کو سب معلوم رہتا ہے۔

³ دین کا بادشاہ یعنی امام حسین

⁴ جاننا، معلوم ہونا

⁵ امام حسین کے چھوٹے بھائی اور فوجِ حسینی کے علمدار

⁶ جس کو دیکھ کر چاند بھی شرمائے یعنی خوبصورت

⁷ چہرہ

⁸ عزت والا

⁹ بڑے رتبے والا

(4) ذکر یہ تھا کہ صدا¹ دور سے آئی اک بار
 الغیث² اے جگر و جانِ رسولِ مختار³
 مجرم ایسا ہوں کہ عصیاں⁴ کا نہیں جس کے شمار⁵
 عفو کر عفو کر⁶ اے چشمہ فیض⁷ عفو⁸

پار دریائے خطا⁹ سے مری کشتی ہو جائے
 دوزخی¹⁰ بھی ترے صدقے¹¹ میں بہشتی¹² ہو جائے

¹ آواز

² غیث کے معنی مدد ہیں اور 'الغیث' کہنے کا مطلب ہے مدد کے لیے پکارنا۔

³ حضرت محمدؐ کی جان و جگر یعنی امام حسین

⁴ گناہ

⁵ گنتی

⁶ مٹا دو، ختم کر دو، یعنی میرے گناہ معاف کر دیجیے

⁷ فائدہ پہنچانے والا چشمہ

⁸ معاف کرنے والا یعنی امام حسین

⁹ غلطی، گناہ

¹⁰ جہنم جانے والا

¹¹ قربان

¹² جنت جانے والا

(9) تیرے دامن کے نثار¹ اے مرے آقاے جلیل²
 رحم کر رحم کہ شرمندہ ہے یہ عبد³ ذلیل⁴
 دل خنک⁵ ہوئے جو نکلے کوئی کوثر⁶ کی سبیل⁷
 جان آ جائے⁸ جو مولائے دو عالم⁹ ہوں کفیل¹⁰

نہ وزیروں میں یہ ہمت نہ شہنشاہ میں ہے
 سب مرے درد کا درماں¹¹ تری درگاہ¹² میں ہے

- 1 قربان
- 2 امام حسین
- 3 ہمیشہ سے
- 4 بے عزت
- 5 ٹھنڈا۔ دل خنک ہونا ایک محاورہ ہے جس کا مطلب ہے چین، سکون ملنا
- 6 جنت کی ایک نہر جس کا پانی بیٹھا اور ٹھنڈا ہے۔۔ خنک اور کوثر میں رعایت لفظی
- 7 ترکیب
- 8 جان آجانا ایک محاورہ ہے جس کا مطلب ہے سکون مل جانا
- 9 دونوں دنیاؤں کے سردار یعنی امام حسین
- 10 پالنے والا
- 11 درد دور کرنے کی دوا
- 12 دربار

(10) خلق¹ میں آپ کے والد² کا کرم³ ہے مشہور
 بات میں بخش دیے⁴ سیکڑوں بندوں کے قصور⁵
 مجھ سے ہیں باگ⁶ پکڑ لینے پہ آزرده⁷ حضور⁸
 بخش دیجے تو کرم سے نہیں کچھ آپ کے دور

یہ تو کیونکر کہوں میں لائقِ تعزیر⁹ نہیں
 مگر اسود¹⁰ سے زیادہ مری تقصیر¹¹ نہیں

¹ دنیا

² امام حسین کے والد یعنی حضرت علی

³ مہربانی

⁴ معاف کر دیے

⁵ گناہ، غلطی

⁶ گھوڑے کی لگام

⁷ جب امام حسین کا قافلہ کوفہ کی طرف جا رہا تھا تو حرنے اپنے ایک ہزار سواروں کے لشکر کے ساتھ امام حسین کے گھوڑے کی لگام کو پکڑ کر ان کا راستہ روک لیا تھا جس پر امام حسین نے غصے میں کہا تھا کہ حر تمہاری ماں تمہارا غم منائے۔ یہ بات سن کر حرنے کہا تھا کہ اگر کوئی اور یہ بات کہتا تو میں اس کا جواب دیتا لیکن میں آپ کی ماں کے مرتبے سے واقف ہوں۔

⁸ امام حسین

⁹ معافی کے قابل

¹⁰ حضرت محمد ﷺ کی فوج کا ایک سپاہی جس نے سرکاری مال میں سے ایک زرہ چرائی تھی۔ حضرت علی نے اسلامی قانون کے مطابق اس کا ہاتھ کٹوا دیا تھا۔ مگر وہ ہاتھ کٹنے پر بھی حضرت علی کی انصاف پسندی کی تعریف کرتا رہا۔ اس کی یہ بات اللہ کو بہت پسند آئی اور پھر حضرت محمد ﷺ نے اللہ کے حکم سے اس کا گناہ معاف کر دیا اور اس کا ہاتھ بھی جوڑ دیا۔

(13)

¹¹ گناہ

(۱۱) استغاثہ^۱ یہ کیا حُر نے جو با دیدہ^۲ نم^۳
 آ گیا جوش میں اللہ کا دریائے کرم^۴
 خود بڑھے ہاتھوں کو پھیلائے شہنشاہِ اُمم^۵
 حُر کو یہ ہانف غیبی^۶ نے صدا^۷ دی اُس دم^۸

شکر کر سبطِ رسول الثقلین^۸ آتے ہیں
 لے بہادر ترے لینے کو حسین آتے ہیں

۱ مدد مانگنا

۲ نم آنکھوں کے ساتھ

۳ مہربانی

۴ امام حسین

۵ نظر نہ آنے والا فرشتہ، نظر نہ آنے والی آواز، آسمانی آواز

۶ آواز

۷ لمحہ، گھڑی، وقت

۸ حضرت محمد ﷺ کا نواسا یعنی امام حسین

(12) حُر نے دیکھا کہ چلے آتے ہیں پیدل شبیر¹
 دوڑ کر چوم لیے پائے² شہ³ عرش⁴ سریر⁵
 شہ⁶ نے چھاتی سے لگا کر کہا اے با تو قیر⁷
 میں نے بخش⁸ میرے اللہ نے بخش⁹ تقصیر

میں رضامند ہوں کس واسطے مضطر¹⁰ ہے تو
 مجھ کو عباسِ دلاور¹¹ کے برابر ہے تو

1 امام حسین

2 پیر

3 بادشاہ

4 آسمان

5 تخت

6 امام حسین

7 عزت والا

8 معاف کرنا

9 گناہ

10 بے چین

11 امام حسین کے چھوٹے بھائی اور فوجِ حسینی کے علمدار

(15)

13

حُر پکارا بابی اَنْتَ وَ اُمی¹ یا شاہ²
 قابلِ عَفْوِ³ نہ تھے بندۂ آثم⁴ کے گناہ
 مجھ سے گمراہ کو اک آن میں مل جائے یہ راہ⁵
 سب ہے صدقہ⁶ انھیں قدموں کا خُدا ہے آگاہ⁷

مہر⁸ ذرے پہ جو ہو نیر⁹ تاباں¹⁰ ہو جائے
 آپ جس مور¹¹ کو چاہیں وہ سلیمان¹² ہو جائے

1 عربی جملہ جس کا مطلب ہے میرے ماں باپ آپ پر فدا ہوں۔

2 امام حسین

3 معافی کے قابل

4 گناہگار غلام

5 گمراہ اور راہ میں رعایتِ لفظی

6 گناہ کو معاف کروانے کے لیے اللہ کی راہ میں کچھ قربان کرنا جیسے غریبوں کو کھانا کھلانا

7 جاننے والا

8 مہربانی

9 سورج

10 روشن

11 چیونٹی

12 ایک پیغمبر حضرت سلیمان اپنے لشکر کے ساتھ جا رہے تھے تو چیونٹیوں نے ان کو پہچان لیا۔ اس پر سلیمان نے خدا کا شکر ادا کیا کہ چونٹیاں تک ان کو

16

پہچانتی ہیں۔

(14) شہ¹ نے فرمایا کہ خالق² کی عنایت³ ہے یہ سب
 دے کسی شخص کو بندے میں یہ مقدر⁴ ہے کب
 اُس مُسبب⁵ کی عنایت کے یہ سارے ہیں سبب⁶
 وہی مُنعِم⁷ وہی محسن⁸ وہی رازق⁹ وہی رب¹⁰

اپنے کیسے¹¹ سے نہ دام¹² اور نہ درم¹³ دیتے ہیں
 جب وہ خالق ہمیں دیتا ہے تو ہم دیتے ہیں

¹ امام حسین

² خلق کرنے والا، پیدا کرنے والا یعنی اللہ

³ مہربانی

⁴ طاقت

⁵ ہر وجہ کی وجہ۔ پوری کائنات میں جو کچھ بھی ہے ان سب کی کوئی نہ کوئی وجہ ہے اور ان تمام وجوہ کی وجہ اللہ ہے۔

⁶ وجہ۔ مسبب اور سبب میں رعایت لفظی

⁷ بجز بیڑ علاقوں میں بھی زندگی دینے والا یعنی اللہ

⁸ بھلائی کرنے والا

⁹ کھانا دینے والا

¹⁰ حفاظت کرنے والا یعنی خدا

¹¹ جھولا، تھیلا

¹² قیمت

¹³ چاندی کا سکہ

15
لاکھ ہاتھ اُس کے ہیں دینے کے وہ ایسا ہے جو ادا¹
ہم اُسے بھولیں تو بھولیں وہ ہمیں رکھتا ہے یاد
رزق² وہ حوصلہ³ حرص⁴ سے دیتا ہے زیادہ⁵
شکر کرتے نہیں معبود⁶ کا اِس پر بھی عباد⁷

وہ غنی⁸ ہے کہ ہے محتاج زمانہ اُس کا
کبھی خالی نہیں ہوتا ہے خزانہ اُس کا

¹ آزاد اور فائدہ پہنچانے والا

² رزق کا مطلب کھانا ہے اور زندگی گزارنے کے لیے ضرورت کی ہر چیز بھی رزق کہلاتی ہے۔

³ قوت

⁴ خواہش

⁵ زیادہ

⁶ جس کی عبادت کی جائے یعنی اللہ

⁷ عبادت کرنے والے کی جمع۔ معبود اور عباد میں ایہام تضاد

⁸ جس کو کسی چیز کی چاہت یا ضرورت نہ ہو یعنی اللہ۔ غنی اور محتاج میں ایہام تضاد

(16) جس قدر اُس سے طلب¹ کیجیے خوشنود² ہے وہ
صاحبِ جُود³ ہے وہاب⁴ ہے محمود⁵ ہے وہ
ہاتھ پھیلائے جو سو بار تو موجود ہے وہ
بخش دیتا ہے کہ ہم عبد⁶ ہیں معبود⁷ ہے وہ

پرورش جرم پہ بھی صبح و مساء⁸ ہوتی ہے
یاں⁹ سے ہوتی ہے خطا¹⁰ واں¹¹ سے عطا¹² ہوتی ہے

1 خواہش

2 راضی رہنے والا

3 سب کی ضرورتوں کو پورا کرنے والا

4 ضرورت پوری کرنے والا

5 تعریف کے قابل

6 غلام

7 جو کسی کا غلام نہیں یعنی اللہ

8 شام

9 یہاں

10 غلطی، برائی، گناہ

11 وہاں

12 تحفہ

(۱۷) کہہ کے یہ ساتھ لیے حُر کو چلے شاہِ اُمم¹
 ہاتھ میں ہاتھ تھا مہمان کا اللہ رے کرم²
 راس و چپ³ قاسم⁴ و اکبر⁵ تھے زہے شان و حشتم⁶
 سر پہ کھولے ہوئے تھے حضرت عباس⁷ علم⁸

دور سے اہلِ خطا⁹ تیر جو برساتے تھے
 رفقا¹⁰ سائے میں ڈھالوں¹¹ کے لیے آتے تھے

1 امام حسین

2 مہربانی

3 بائیں اور داہنے

4 امام حسن کے بیٹے

5 امام حسین کے بیٹے

6 شان

7 امام حسین کے چھوٹے بھائی اور فوجِ حسینی کے علمدار

8 نشانی، جھنڈا

9 گناہ۔ غلطی کرنے والے لوگ۔ نشانہ چونکہ کونا کو خطا کرنا بھی کہتے ہیں۔ تیر کے ساتھ خطا میں رعایتِ لفظی

10 ساتھی، دوست

(20)

11 لوہے یا موٹے چمڑے کی گول تیشتری ایسی جس پر دشمن کے وار کو روکتے ہیں۔

(18) لائے اس عزت و حرمت¹ سے جو مہماں کو امام²
 بولے عباس³ کمر کھول⁴ اب اے نیک انجام
 شہ⁵ نے فرمایا مناسب ہے کوئی دم آرام
 عرض کی حُر نے کمر خُلد⁶ میں کھولے گا غلام

فاطمہ پڑھ کے⁷ یہ شمشیر⁸ و سپر⁹ باندھی ہے
 آج اس عزم¹⁰ پہ خادم¹¹ نے کمر باندھی¹² ہے

- 1 عزت
 2 امام حسین
 3 امام حسین کے چھوٹے بھائی اور فوجِ حسینی کے علمدار
 4 کمر کھولنا محاورہ ہے جس کا مطلب ہے آرام کرنا۔ یہاں دو مطلب ہیں ایک تو یہ کہ اب کمر کا پٹا کھول کر تلوار الگ کر دو کیونکہ اب ہم دوست ہیں۔
 دوسرا مطلب یہ کہ اب آرام کرو۔
 5 امام حسین
 6 جنت
 7 فاطمہ پڑھ کر کوئی کام کرنا ایک محاورہ ہے جس کا مطلب ہے آخری فیصلہ کر کے یعنی اب اس کام کو مکمل کرنا ہے چاہے کچھ ہو جائے۔
 8 تلوار
 9 ڈھال۔ لوہے یا موٹے چمڑے کی گول تشری ایسی جس پر دشمن کے وار کو روکتے ہیں۔
 10 مقصد
 11 غلام
 12 کمر باندھنا ایک محاورہ ہے جس کا مطلب ہے کسی کام کے لیے تیار ہونا

۱۹) شہ^۱ نے فرمایا کہ دُشوار^۲ ہے فرقت^۳ تیری
مجھ کو مر کر بھی نہ بھولے گی محبت تیری
وا درِ یغا^۴ ہوئی کچھ ہم سے نہ خدمت تیری
خیر فردوس^۵ میں ہو جائے گی دعوت تیری

آج رتبہ ترا خیلِ^۶ شُدا^۷ میں ہوگا
شب کو تو صحبتِ^۸ محبوبِ خُدا^۹ میں ہوگا

۱ امام حسین

۲ مشکل

۳ جدائی

۴ افسوس

۵ جنت

۶ مجمع

۷ شہید کی جمع۔ خدا کی راہ میں مرنے والا شہید کہلاتا ہے۔

۸ ساتھ

۹ خدا کا دوست یعنی حضرت محمد ﷺ

(20) خُ نے رو کر سرِ تسلیم¹ جھکایا بہ ادب
شہ² نے رومال رکھا آنکھوں پہ رونے لگے سب
جب چڑھا گھوڑے پہ وہ عاشقِ سلطانِ عرب³
شاہ⁴ بولے کہ عجب دوست چھٹا ہائے غضب

دم بہ دم یاں⁵ سے جو آوازِ بُکا⁶ جاتی تھی
گریہ⁷ آلِ محمد⁸ کی صدا⁹ آتی تھی

1 ادب۔ تسلیم کرنا کے معنی ہیں قبول کرنا

2 امام حسین

3 امام حسین

4 امام حسین

5 یہاں

6 رونے کی آواز

7 رونا

8 حضرت محمد ﷺ کے گھر والے

9 آواز

(23)

① बखुदा फ़ारिसे¹ मैदाने तहव्वुर² था हुर³
एक दो लाख सवारों में बहादुर था हुर⁴
नारे⁵ दोज़ख⁶ से अबूज़र⁷ की तरह हुर⁸ था हुर
गौहरे⁹ ताजे सरे अर्श¹⁰ हो वो दुर¹¹ था हुर

ढूँढ ली राहे खुदा काम भी क्या नेक हुआ
पाक तीनत¹² थी तो अंजाम भी क्या नेक हुआ

८

¹घुड़सवार

²हद से बढ़ी हुई बहादुरी। यह एक बुरी सिफ़त मानी जाती है लेकिन हुर का मक़सद नेक था इसलिये यह अच्छी सिफ़त बन गयी।

³सीरिया नाम के देश के बादशाह यज़ीद की फ़ौज का एक सरदार जो एक हज़ार घुड़सवारों के साथ इमाम हुसैन को घेर कर कर्बला के मैदान में ज़बरदस्ती लाया था।

⁴इस मिसरे को दो तरह से पढ़ा जाए तो दो मतलब निकलते हैं। दो लाख सवारों में एक बहादुर या एक दो लाख सवारों में एक बहादुर।

⁵आग

⁶जहन्नम

⁷हज़रत मुहम्मद (स०) के एक साथी जिन के लिए हज़रत मुहम्मद (स०) ने कहा था कि अबूज़र से ज़्यादा सच्चा कोई नहीं है।

⁸आज़ाद

⁹मोती

¹⁰आसमान

¹¹मोती

¹²चरित्र, इंसान का मिज़ाज, किरदार।

2

नारा से नूर² की जानिब उसे लाई तकदीर
अभी ज़र्रा था अभी हो गया खुरशीदे मुनीर³
शाफ़ेए⁴ हश्र⁵ ने खुश हो के बहिल⁶ की तकसीर⁷
तक्याए ज़ानुए⁸ शब्बीर⁹ मिला वक्ते अख़ीर

औज¹⁰ ओ इकबाल¹¹ ओ हिशम¹² फ़ौजे खुदा¹³ में पाया

जब हुआ खाक¹⁴ तो घर खाके शिफ़ा¹⁵ में पाया

¹आग यानी जहन्नूम

² जन्नत

³ चमकता हुआ सूरज

⁴ गुनाह और बीमारी दूर करने वाला

⁵ क़यामत के बाद सारे इंसानों को एक मैदान में जमा किया जाएगा और यह बड़े हंगामे का दिन होगा। यहाँ शाफ़ा-ए-हश्र का मतलब इमाम हुसैन हैं यानी वह हश्र की मुसीबत दूर करने वाले हैं।

⁶ साफ़ करना

⁷ गुनाह, बुराईयाँ

⁸ पैर, जांघ, रान

⁹ इमाम हुसैन

¹⁰ बलंद मर्तबा, इज़ज़त, शोहरत

¹¹ किस्मत

¹² इज़ज़त

¹³ इमाम हुसैन की फ़ौज

¹⁴ मरना

¹⁵ कर्बला की मिट्टी को खाके शिफ़ा कहते हैं क्योंकि इस से बीमारियाँ और ख़राबियाँ दूर हो जाती हैं।

25

③ अल्लह अल्लाह¹ हुरे सफ़्दर² ओ गाज़ी³ का नसीब जाने महबूबे इलाही⁴ जिसे फ़रमाए हबीब⁵ हिज़्र⁶ में लुत्फ़⁷ मुलाकात का दूरी में करीब वही काम आते हैं मुहसिन⁸ के जो होते हैं नजीब⁹

सदक़े¹⁰ हो जाए उसे इश्के वली¹¹ कहते हैं

उस को दुनिया में सईदे अज़ली¹² कहते हैं

¹ ताज्जुब का कलमा

² सिपाहियों की सफ़ों यानी क़तारों को तोड़ने वाला, बहादुर सिपाही

³ बहादुर

⁴ अल्लाह का पसंदीदा यानी हज़रत मुहम्मद (स०) और उन की जान यानी इमाम हुसैन

⁵ दोस्त। हज़रत मुहम्मद (स०) का एक नाम

⁶ विरह, जुदाई। जब दो लोग एक दूसरे से दूर हों

⁷ मज़ा

⁸ फ़ायदा पहुँचाने वाला

⁹ शरीफ़

¹⁰ कुर्बान होना

¹¹ सच्चा इश्क़

¹² हमेशा के लिए मुबारक

4

आया किस शान से काबे की तरफ़ छोड़ के दौर¹
कोई हज़रत² का यगाना³ भी न समझा उसे ग़ैर
हक़⁴ ने लिख दी थी जो तकदीर में फ़िरदौस⁵ की सैर
फ़ितनओ⁶ शर⁷ से बचा हो गया अंजाम बख़ैर

ज़िक्रे ख़ैर⁸ उस के मुए⁹ पर भी हुए जाते हैं
अमले¹⁰ नेक हर इक वक़्त में काम आते हैं

¹ बुतख़ाना। यहाँ दौर से मतलब गुनाह है

² इमाम हुसैन

³ एक, भाई, दोस्त

⁴ अल्लाह

⁵ जन्नत

⁶ बुराई

⁷ बुराई

⁸ तारीफ़

⁹ मौत

¹⁰ काम

5 कुफ़र¹ की राह से कारेह² था जो वो नेक तरीक़³
किस बशाशत⁴ से हुआ रहबरे ईमां⁵ का रफ़ीक़⁶
थे तो लाखों प किसी को भी हुई ये तौफ़ीक़⁷
खुल्क⁸ तीनत⁹ में है जिन की वही होते हैं ख़लीक़¹⁰

औज¹¹ दींदार¹² को बेदीं को सज़ा पस्ती¹³ है
अस्ल¹⁴ जिस तेग़¹⁵ की अच्छी है वही कसती¹⁶ है

¹ ग़ैर इस्लामी काम

² कराहत करने वाला, नफ़रत करने वाला

³ तरीक़े वाला

⁴ खुशी

⁵ ईमान की राह बताने वाला यानी इमाम हुसैन

⁶ साथी

⁷ अल्लाह की तरफ़ से होने वाली रहनुमाई

⁸ नेकी

⁹ सीरत, इंसान का मिज़ाज, किरदार

¹⁰ नेक, अच्छाई करने वाला

¹¹ शोहरत

¹² दीन वाला

¹³ बेइज़ज़ती

¹⁴ हकीकत

¹⁵ तलवार

¹⁶ तलवार की लचक। अच्छी तलवार की पहचान है कि वह लचकदार हो, झुकने में टूट न जाये।

6 क्यो न बालीदा¹ हो उस का चमने² जाह³ ओ जलाल⁴
जिस को सरसब्ज⁵ करे खुद असदुल्लाह⁶ का लाल⁷
हो गया फ़ातिमा⁸ के बाग़⁹ में आते ही निहाल¹⁰
वो समर¹¹ पाए कि पहुँचे¹² न जहाँ दस्ते ख़याल¹³

खिल गया गुनचए¹⁴ दिल उज्र¹⁵ जो मंज़ूर हुए
सूरते बर्गे¹⁶ ख़िज़ांदीदा¹⁷ गुनह दूर हुए

¹ खूब फलना फूलना

² बाग़

³ इज़ज़त

⁴ अज़मत

⁵ सर सब्ज करना मतलब तरक्की देना। हरे रंग को भी सब्ज कहते हैं।

⁶ अल्लाह का शेर, हज़रत अली का एक नाम

⁷ बेटा, रंग का नाम भी लाल। सब्ज और लाल में ईहामे-तज़ाद

⁸ हज़रत मुहम्मद (स०) की बेटी

⁹ खुशी से बाग़-बाग़ होना एक मुहावरा भी है।

¹⁰ खुश, बाग़ और निहाल में ईहामे-मुनासिब

¹¹ फल, इनाम

¹² एक मतलब कलाई भी है।

¹³ ख़याल का हाथ

¹⁴ कली

¹⁵ माफ़ी

¹⁶ पेड़

¹⁷ पतझड़ का मौसम देखे हुए

7) याँ¹ हुऐ इल्मे इमामत² से शहे दी³ आगाह⁴
हंस के अब्बास⁵ से फ़रमाया कि ऐ ग़ैरते माह⁶
मेरे लश्कर की तरफ़ है रखे⁷ हुँ ज़ी जाह⁸
सब से कह दो कि न रोके कोई इस शख़्स की राह

जाओ लेने को अजब रुखा शिनास⁹ आता है
मेरा मेहमां मिरा आशिक़ मिरे पास आता है

¹ यहाँ

² अल्लाह ने इमामों को यह गुण दिया है कि उन को सब मालूम रहता है।

³ दीन का बादशाह यानी इमाम हुसैन

⁴ जानना, मालूम करना

⁵ इमाम हुसैन के छोटे भाई और फ़ौजे-हुसैनी के अलमदार

⁶ जिस को देख कर चाँद भी शरमाये यानी सुंदर

⁷ चेहरा

⁸ इज़ज़त वाला

⁹ बड़े स्तबे वाला

⑧ ज़िक्र ये था कि सदा¹ दूर से आयी इक बार
अलगयास² ए जिगरो जाने रसूले मुख्तार³
मुजरिम ऐसा हूँ कि इस्यां⁴ का नहीं जिस के शुमार⁵
अप्रव कर अप्रव कर⁶ ए चश्मै फ़ैजे⁷ ग़फ़ार⁸

पार दरियाए ख़ता⁹ से मिरी किशती हो जाए
दोज़ख़ी¹⁰ भी तिरे सदके¹¹ में बेहिश्ती¹² हो जाए

¹ आवाज़

² ग़यास के मानी मदद हैं और अलगयास कहने का मतलब है मदद के लिए पुकारना

³ हज़रत मुहम्मद (स०) की जान और जिगर यानी इमाम हुसैन

⁴ गुनाह

⁵ गिनती

⁶ मिटा दो, ख़त्म कर दो यानी मेरे गुनाह माफ़ कर दीजिए

⁷ फ़ायदा पहुँचाने वाला चश्मा

⁸ माफ़ करने वाला यानी इमाम हुसैन

⁹ शल्ती, गुनाह

¹⁰ जहन्नुम जाने वाला

¹¹ कुर्बानि

¹² जन्नत जाने वाला

9

तेरे दामन के निसार¹ ऐ मिरे आक्राए जलील²
रहम कर रहम कि शर्मिदा है ये अब्दे³ ज़लील⁴
दिल खुनुक⁵ होए जो निकले कोई कौसर⁶ की सबील⁷
जान आ जाए⁸ जो मौलाए दो आलम⁹ हों कफ़ील¹⁰

न वज़ीरों में ये हिम्मत न शहंशाह में है
सब मिरे दर्द का दरमां¹¹ तिरी दरगाह¹² में है

¹ कुर्बान

² इमाम हुसैन

³ हमेशा से

⁴ बेइफ़ज़त

⁵ ठंडा। दिल खुनुक होना एक मुहावरा है जिस का मतलब है चैन, सुकून मिलना।

⁶ जन्नत की एक नहर जिस का पानी मीठा और ठंडा है। खुनुक और कौसर में रियायते-लफ़ज़ी

⁷ तरकीब

⁸ जान आ जाना एक मुहावरा है जिस का मतलब है सुकून मिल जाना।

⁹ दोनों दुनियाओं के सरदार यानी इमाम हुसैन

¹⁰ पालने वाला

¹¹ दर्द दूर करने की दवा

¹² दरबार

10

खल्क¹ में आप के वालिद² का करम³ है मशहूर
बात में बख़्श⁴ दिए सैकड़ों बंदों के कुसूर⁵
मुझ से हैं बाग⁶ पकड़ लेने प आजुर्दा⁷ हुज़ूर⁸
बख़्श दीजे तो करम से नहीं कुछ आप के दूर

ये तो क्योंकर कहूँ मैं लाएके ताज़ीर⁹ नहीं
मगर अस्वद¹⁰ से ज़ियादा मिरी तकसीर¹¹ नहीं

¹ दुनिया

² इमाम हुसैन के पिता यानी हज़रत अली

³ मेहरबानी

⁴ माफ़ कर दीजिए

⁵ गुनाह, ग़ल्ती

⁶ घोड़े की लगाम

⁷ जब इमाम हुसैन का काफ़िला कूफ़े की तरफ़ जा रहा था तो हुर ने अपने एक हज़ार सवारों के लश्कर के साथ इमाम हुसैन के घोड़े की लगाम को पकड़ कर उन का रास्ता रोका लिया था जिस पर इमाम हुसैन ने गुस्से में कहा था कि हुर तुम्हारी माँ तुम्हारा ग़म मनाये। यह बात सुन कर हुर ने कहा था कि अगर कोई और यह बात कहता तो मैं इसका जवाब देता लेकिन मैं आपकी माँ के मरतबे से वाक़िफ़ हूँ।

⁸ इमाम हुसैन

⁹ माफ़ी के काबिल

¹⁰ हज़रत मुहम्मद (स०) की फ़ौज का एक सिपाही जिस ने सरकारी माल में से एक ज़िरह चुराई थी। हज़रत अली ने इस्लामी क़ानून के अनुसार उस का हाथ कटवा दिया था। मगर वह हाथ कटने पर भी हज़रत अली के इंसाफ़ की तारीफ़ करता रहा। उस की यह बात अल्लाह को बहुत पसंद आयी और फिर हज़रत मुहम्मद (स०) ने अल्लाह के हुक्म से उस का गुनाह माफ़ कर दिया और उस का हाथ भी जोड़ दिया।

¹¹ गुनाह

33

11

स्तिगासा¹ ये किया हुर ने जो बा दीदए नम²
आ गया जोश में अल्लाह का दरियाए करम³
खूद बढ़े हाथों को फैलाये शहंशाहे उमम⁴
हुर को ये हातिफे गैबी⁵ ने सदा⁶ दी उस दम⁷

शुक्र कर सिब्ले रसूल उलसक़लैन⁸ आते हैं
ले बहादुर तिरे लेने को हुसैन आते हैं

¹ मदद मांगना

² नम आँखों के साथ

³ मेहरबानी

⁴ इमाम हुसैन

⁵ नज़र न आने वाला फ़रिश्ता, नज़र न आने वाली आवाज़, आसमानी आवाज़

⁶ आवाज़

⁷ लम्हा, घड़ी, वक़्त

⁸ हज़रत मुहम्मद (स०) का नवासा यानी इमाम हुसैन

(12)

हर ने देखा कि चले आते हैं पैदल शब्बीर¹
दौड़ कर चूम लिए पाए² शहे³ अर्श⁴ सरीर⁵
शह⁶ ने छाती से लगा कर कहा ऐ बातौकीर⁷
मैं ने बख़्शी⁸ मिरे अल्लाह ने बख़्शी तकसीर⁹

मैं रज़ामंद हूँ किस वास्ते मुज़्तर¹⁰ है तू
मुझ को अब्बासे दिलावर¹¹ के बराबर है तू

¹ इमाम हुसैन

² पैर

³ बादशाह

⁴ आसमान

⁵ तख़्त

⁶ इमाम हुसैन

⁷ इज़्ज़त वाला

⁸ माफ़ करना

⁹ गुनाह

¹⁰ बेचैन

¹¹ इमाम हुसैन के छोटे भाई और फ़ौजे-हुसैनी के अलमदार

13

हुर पुकारा बेअबीअंता ओ उम्मी¹ या शाह²
क्राबिले अप्रव³ न थे बंदए आसिम⁴ के गुनाह
मुझ से गुमराह को इक आन में मिल जाए ये राह⁵
सब है सदका⁶ इन्हीं कदमों का खुदा है आगाह⁷

मेहर⁸ ज़र्रे प जो हो नय्यरे⁹ ताबां¹⁰ हो जाय
आप जिस मोर¹¹ को चाहें वो सुलैमां¹² हो जाय

¹ अरबी वाक्य जिस का मतलब है मेरे माँ बाप आप पर फ़िदा हों।

² इमाम हुसैन

³ माफ़ी के क्राबिल

⁴ गुनाहगार गुलाम

⁵ गुमराह और राह में रिआयते-लफ़ज़ी

⁶ गुनाह को माफ़ करवाने के लिए अल्लाह की राह में कुछ कुर्बान करना जैसे ग़रीबों को खाना खिलाना

⁷ जानने वाला

⁸ मेहरबानी

⁹ सूरज

¹⁰ रौशन

¹¹ चूँटी

36

¹² एक पैग़म्बर जिन की हुकूमत हर चीज़ पर थी। हज़रत सुलैमान अपने लश्कर के साथ जा रहे थे तो चूँटियों ने उन को पहचान लिया इस पर सुलैमान ने खुदा का शुक्र अदा किया कि चूँटियाँ तक उन को पहचानती हैं।

14

शह¹ ने फ़रमाया कि ख़ालिक² की इनायत³ है ये सब
दे किसी शख़्स को बंदे में ये मक्दूर⁴ है कब
उस मुसब्बिब⁵ की इनायत के ये सारे हैं सबब⁶
वही मुनइम⁷ वही मुहसिन⁸ वही राज़िक⁹ वही रब¹⁰

अपने कीसे¹¹ से न दाम¹² और न दिरम¹³ देते हैं
जब वो ख़ालिक हमें देता है तो हम देते हैं

¹ इमाम हुसैन

² ख़ल्क करने वाला, पैदा करने वाला यानी अल्लाह

³ मेहरबानी

⁴ ताक़त

⁵ हर वजह की वजह। पूरी कायनात में जो कुछ भी है उन सब की कोई न कोई वजह है और इन सब वजह की वजह अल्लाह है।

⁶ वजह। मुसब्बिब और सबब में रियायते-लफ़्ज़ी

⁷ बंजर बीहड़ इलाक़ों में भी ज़िंदगी देने वाला

⁸ भलाई करने वाला

⁹ खाना देने वाला

¹⁰ हिफ़ाज़त करने वाला

¹¹ झोला, थैला

¹² कीमत

¹³ चांदी का सिक्का

15

लाख हाथ उस के हैं देने के वो ऐसा है जवाद¹
हम उसे भूलें तो भूलें वो हमें रखता है याद
रिज़क² वो हौसलै³ हिर्स⁴ से देता है ज़ियाद⁵
शुक्र करते नहीं माबूद⁶ का इस पर भी इबाद⁷

वो ग़नी⁸ है कि है मुहताज ज़माना उस का
कभी ख़ाली नहीं होता है ख़ज़ाना उस का

¹ आज्ञाद और फ़ायदा पहुँचाने वाला

² रिज़क का मतलब खाना है और ज़िंदगी गुज़ारने के लिए ज़रूरत की हर चीज़ भी रिज़क कहलाती है।

³ ताक़त

⁴ ख़ुवाहिश

⁵ ज़्यादा

⁶ जिस की इबादत की जाये यानी अल्लाह

⁷ इबादत करने वाले का बहुवचन। माबूद और इबाद में ईहामे-तज़ाद

⁸ जिस को किसी चीज़ की चाहत या ज़रूरत न हो यानी अल्लाह। ग़नी और मुहताज में ईहामे-तज़ाद

38

16) जिस क़दर उस से तलब¹ कीजिए खुशनूद² है वो
साहिबे जूद³ है वहाब⁴ है महमूद⁵ है वो
हाथ फैलाए जो सौ बार तो मौजूद है वो
बख़्श देता है कि हम अब्द⁶ हैं माबूद⁷ है वो

परवरिश जुर्म प भी सुब्ह ओ मसा⁸ होती है
याँ⁹ से होती है ख़ता¹⁰ वाँ¹¹ से अता¹² होती है

¹ खुवाहिश

² राज़ी रहने वाला

³ सब की ज़रूरतों को पूरा करने वाला

⁴ ज़रूरत पूरी करने वाला

⁵ तारीफ़ के काबिल

⁶ गुलाम

⁷ जो किसी का गुलाम नहीं यानी अल्लाह

⁸ सीरिया

⁹ यहाँ

¹⁰ ग़लती, बुराई, गुनाह

¹¹ वहाँ

¹² तोहफ़ा

17

कह के ये साथ लिए हुए को चले शाहे उमम¹
हाथ में हाथ था मेहमान का अल्लह रे करम²
रासो चप³ कासिम⁴ओ अकबर⁵ थे ज़हे शानो हिशम⁶
सर प खोले हुए थे हज़रते अब्बास⁷ अलम⁸

दूर से अहले ख़ता⁹ तीर जो बरसाते थे
रफ़का¹⁰ साये में ढालों¹¹ के लिए आते थे

¹ इमाम हुसैन

² मेहरबानी

³ बाएं और दाहिने

⁴ इमाम हसन के बेटे

⁵ इमाम हुसैन के बेटे

⁶ शान

⁷ इमाम हुसैन के छोटे भाई और फ़ौजे-हुसैनी के अलमदार

⁸ निशानी, झंडा

⁹ गुनाह। ग़लती करने वाले लोग। निशाना चूकना को ख़ता करना भी कहते हैं। तीर के साथ ख़ता में रियायते-लफ़्ज़ी

¹⁰ साथी, दोस्त

¹¹ लोहे या मोटे चमड़े की गोल तश्तरी ऐसी जिस पर दुश्मन के वार को रोकते हैं

40

(18)

लाये इस इज़्ज़त ओ हुरमत¹ से जो मेहमां को इमाम²
बोले अब्बास³ कमर खोल⁴ अब अए नेक अंजाम
शह⁵ ने फ़रमाया मुनासिब है कोई दम आराम
अर्ज़ की हुर ने कमर खुल्द⁶ में खोलेगा गुलाम

फ़ातेहा पढ़ के⁷ ये शम्शीर⁸ ओ सिपर⁹ बांधी है
आज इस अज़म¹⁰ प ख़ादिम¹¹ ने कमर बांधी¹² है

¹ इज़्ज़त

² इमाम हुसैन

³ इमाम हुसैन के छोटे भाई और फ़ौजे-हुसैनी के अलमदार

⁴ कमर खोलना एक मुहावरा है जिस का मतलब है आराम करना। यहाँ दो मतलब हैं एक तो यह कि अब कमर का पट्टा खोल कर तलवार अलग करो क्योंकि अब हम दोस्त हैं। दूसरा मतलब यह कि अब आराम करो।

⁵ इमाम हुसैन

⁶ जन्नत

⁷ फ़ातेहा पढ़ कर कोई काम करना एक मुहावरा है जिस का मतलब है आखिरी फ़ैसला करके यानी अब इस काम को पूरा करना है चाहे कुछ हो जाये।

⁸ तलवार

⁹ लोहे या मोटे चमड़े की गोल तश्तरी ऐसी जिस पर दुश्मन के वार को रोकते हैं।

¹⁰ मक्कसद

¹¹ गुलाम

¹² कमर बांधना एक मुहावरा है जिस का मतलब है किसी काम के लिए तैय्यार होना।

19

शह¹ ने फ़रमाया कि दुश्वार² है फ़ुक्रत³ तेरी
मुझ को मर कर भी न भूलेगी मुहब्बत तेरी
वा दरेगा⁴ हुई कुछ हम से न ख़िदमत तेरी
ख़ैर फिरदौस⁵ में हो जाएगी दावत तेरी

आज रत्बा तिरा ख़ैले⁶ शोहदा⁷ में होगा
शब को तू सुहबते⁸ महबूबे ख़ुदा⁹ में होगा

¹ इमाम हुसैन

² मुश्किल

³ जुदाई

⁴ अप्रसोस

⁵ जन्नत

⁶ मजमा

⁷ शहीद का बहुवचन। अल्लाह की राह में मरने वाला शहीद कहलाता है।

⁸ साथ

⁹ ख़ुदा का दोस्त यानी हज़रत मुहम्मद (स०)

42

20

हुर ने रो कर सरे तस्लीम¹ झुकाया ब अदब
शह² ने रूमाल रखा आँखों प रोने लगे सब
जब चढ़ा घोड़े प वो आशिके सुल्ताने अरब³
शाह⁴ बोले कि अजब दोस्त छुटा हाए गज़ब

दम ब दम याँ⁵ से जो आवाज़े बुका⁶ जाती थी
गिरयै⁷ आले मुहम्मद⁸ की सदा⁹ आती थी

¹ अदब। तस्लीम करना के मानी हैं कुबूल करना

² इमाम हुसैन

³ इमाम हुसैन

⁴ इमाम हुसैन

⁵ यहाँ

⁶ रोने की आवाज़

⁷ रोना

⁸ हज़रत मुहम्मद (स०) के घर वाले

⁹ आवाज़

انیس کے مرثیے

جلد دوم

مرتبہ
صالحہ عابد حسین

کتب خانہ نجم ترقی اردو جامعہ سکسویں

ترقی اردو بیورو، نئی دہلی

1980

- ① جب قطع کی مسافت شب آفتاب نے | جلوہ کیا سحر کے رخ بے حجاب نے
دیکھا سوئے فلک شہ گروں رکاب نے | مڑ کر صد رقیقوں کو دی اُس جناب نے
آخر ہے رات حمد و ثنا لئے خدا کرو
اٹھو فیضہ سحری کو ادا کرو
- ② ہاں عناز یو! یہ دن ہے بجال و قتال کا | یاں خوں بہے گا آج محمد کی آل کا
چہرہ خوشی سے سرخ ہے زہرا کے لال کا | گذری شب فراق دن آیا وصال کا
ہم وہ ہیں غم کریں گے ملک جن کے واسطے
راتیں تڑپ کے کاٹی ہیں اس دن کے واسطے
- ③ یہ صبح ہے وہ صبح مبارک ہے جس کی شام | یاں سے ہوا جو کوچ تو ہے خلد میں مقام
کوثر پہ آبرو سے پہونچ جائیں تشنہ کام | لکھے خدا نماز گزاروں میں سب کے نام
سب ہیں وحید عصر یہ غل چار سو اٹھ
ذیبا سے جو شہید اٹھے سرخرو اٹھے
- ④ یہ سن کے بستروں سے اٹھے وہ خدا شناس | اک اک نے زیب جسم کیا فاخرہ لباس
شانے محاسنوں میں کیے سب نے بے ہراس | باندھے عمامہ آئے امام زماں کے پاس
رنگیں عبائیں دوشس پہ کمریں کسے ہوئے
مشک و زباد و عطر میں کپڑے بسے ہوئے
- ⑤ سوکھے لبوں پہ حسمد الہی رخوں پہ نور | خوف و ہراس رخ و کدورت دلوں سے دور
فیاض حق شناس اولوالعزم ذی شعور | خوش فکر و بذلہ سنج و ہنسر پرور و غیور
کانوں کو حسن صوت سے حظ بر ملا ملے
باتوں میں وہ نمک کہ دلوں کو مزہ ملے

6) ساونٹ بُردبار فلک مرتبت دلیر ۶ عالی منش سہا میں سلیمان، وغا میں شیر
گرداں دہراں کی زبردستیوں سے زیر فاقے سے تین دن کے مگر زندگی سے سیر

دنیا کو ہیچ پوچ سہا پاب سمجھتے ہیں

دریادلی سے بحر کو قطر سمجھتے ہیں

7) تفسیر میں وہ رمز کتا یہ کہ لا جواب ۷ نکتہ بھی منہ سے گر کوئی نکلا تو انتخاب
گویا دہن کتاب بلاغت کا ایک باب سوکھی زبانیں شہد فصاحت سے کامیاب

بچوں پہ شاعران عرب تھے مرے ہوئے

پستے لبوں کے وہ کہ نمک سے بھرے ہوئے

8) لب پر ہنسی گلوں سے زیادہ شگفتہ رو ۸ پیدا تنوں سے پیر ہن یوسفی کی بو
غلاماں کے دل میں جن کی غلامی کی آرزو پر ہینز گارو زاہد ابرار و نیک خو

پتھر میں ایسے لعل صدف میں گہر نہیں

حوروں کا قول تھا کہ ملک ہیں بشر نہیں

9) پانی نہ تھا وضو جو کریں وہ فلک آب ۹ پرتھی رخوں پہ خاک تیم سے طرفہ آب
باریک ابر میں نظر آتے تھے آفتاب ہوتے ہیں خاکسار غلام ابو ثراب

مہتاب سے رخوں کی صفا اور ہو گئی

مٹی سے آنتوں میں جلا اور ہو گئی

10) نیمے سے نکلتے شہ کے عزیزان خوش خصال ۱۰ جن میں کئی تھے حضرت خیر النساء کے لال
قاسم گلبدن، علی اکبر سا خوش جمال اک جاعقل و مسلم و جعفر کے نو بہاں

سب کے رخوں کا نور سپہر بریں پہ تھا

اٹھارہ آفتابوں کا غنچہ زمیں پہ تھا

11) وہ صبح اور وہ چھاؤں ستاروں کی اور وہ نور ۱۱ دیکھے تو غمش کرے ارنی گوے اوج طور
پیدا گلوں سے قدرت اللہ کا ظہور وہ جا بجا درختوں پہ تسبیح خواں طیور

گلشن نجل تھے دادی پینو اساس سے

جنگل تھا سب بسا ہوا پھولوں کی باس سے

(12) ٹھنڈی ہوا میں سبزہ صحرا کی وہ لہک ۱۲ شرمائے جس سے اطلس زنگاری فلک
وہ جھومنا درختوں کا پھولوں کی وہ مہک ہر برگ گل پہ قطرہ شبنم کی وہ جھلک
ہیرے نجل تھے گو ہر یکتا نثار تھے
پتے بھی ہر شجر کے جو اہر نگار تھے

(13) ترباں صنعتِ تلم آفریدگار ۱۳ تھی ہر ورق پہ صنعتِ ترصیح آشکار
عاجز ہے فکر ت شعرائے ہنر شعار ان صنعتوں کو پائے کہاں عقلِ سادہ کار
عالم تھا محو قدرت ربِ عباد پر
میتا کیا تھا وادی مینو سواد پر

(14) وہ نور اور وہ دشت سہانا سا وہ فضا ۱۴ دراج و کبک و تیہود طائوس کی صدا
وہ جوش گل وہ نالہ مرغانِ خوش نوا سردی جگر کو بخشتی تھی صبح کی ہوا
پھولوں کے سبز سبز شجر سرخ پوش تھے
تھالے بھی نخل کے سبز گل فروش تھے

(15) وہ دشت وہ نسیم کے جھونکے وہ سبزہ زار ۱۵ پھولوں پہ جا بجا وہ گہرا ہائے آبدار
اٹھنا وہ جھوم جھوم کے شانوں کا بار بار بالائے نخل ایک جو بلبل تو گل ہزار
خواہاں تھے زہرا گاشن زہرا جو آب کے
شبنم نے بھر دیے تھے کٹورے گلاب کے

(16) وہ قسریوں کا چار طرف سرو کے ہجوم ۱۶ کوکو کا شور نالہ حق سسرہ کی دھوم
سبحان ربنا کی صدا تھی علی العموم جاری تھے وہ جو ان کی عبادت کے تھے ہوم
کچھ گل فقط نہ کرتے تھے ربِ عسلا کی حمد
ہر خسار کو بھی لوک زبان تھی خدا کی حمد

(17) چوٹی بھی ہاتھ اٹھا کے یہ کہتی تھی بار بار ۱۷ لے دانہ کش ضعیفوں کے رازق ترے نثار
یا حتیٰ یا تدریر کی تھی ہر طرف پکار تہلیل تھی کہیں کہیں تسبیح کردگار

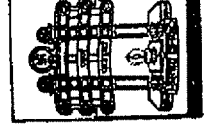
(47) طائر ہوا میں محو ہرن سبزہ زار میں
جنگل کے شیر گونج رہے تھے کچھار میں

- (18) کانٹوں میں اک طرف تھے ریاضِ نبوی کے پھول ۱۸ خوشبو سے جن کی خلد تھا جنگل کا عرض و طول
 دنیا کی زیب و زینت کا شانہ بتول وہ باغ تھا لگا گئے تھے خود جسے رسول
 ماہِ عزا کے عشرہ اول میں کٹ گیا
 وہ باغیوں کے ہاتھ سے جنگل میں کٹ گیا
- (19) اللہ رے خزاں کے دن اس باغ کی بہار ۱۹ پھولے سماتے تھے نہ محمد کے گلِ عذار
 دو لہا بنے ہوئے تھے اجل تھی گلوں کا ہار جاگے وہ ساری رات کے، وہ نیند کا شمار
 راہیں تمام جسم کی خوشبو سے بس گئیں
 جب مسکرا کے پھولوں کی کلیاں بکس گئیں
- (20) وہ دشت اور خیمہ زنگارگوں کی شان ۲۰ گویا زمیں پہ نصب تھا اک تازہ آسمان
 بے چوہہ سپہر بریں جس کا سائبان بریت العتیق، دین کا مدینہ جہاں کی جان
 اللہ کے حبیب کے پیارے اسی میں تھے
 سب عرشِ بگیا کے ستارے اسی میں تھے
- (21) گردوں پہ ناز کرتی تھی اس دشت کی زمیں ۲۱ کہتا تھا آسمان، ہم چرخ ہفتین
 پردے تھے رشک پر وہ چشمانِ حور عین تاروں سے تھا فلک اسی خرمن کا خوشہ چین
 دیکھا جو نور شمسہ کیواں جناب پر
 کیا کیا ہنسی ہے صبح گلِ آفتاب پر
- (22) ناگاہ چرخ پر خطِ امیض ہوا عیاں ۲۲ تشریف جانماز پہ لاتے شہ زماں
 سجادے بچھ گئے عقب شاہِ انس و جاں صوتِ حسن سے اکبر مہرونے دی اذان
 ہر اک کی چشم آنسوؤں سے ڈبڈبا گئی
 گویا صدرِ رسول کی کانوں میں آ گئی
- (23) چپ تھے طیور جھومتے تھے وجد میں شجر ۲۳ تیغِ خواں تھے برگ و گل و غنچہ و ثمر
 موٹنا کلون و نباتات و دشت و در پانی سے منہ نکالے تھے دریا کے جانور
 اعجاز تھا کہ دلبرِ شپتیر کی صدا
 ہر رشک و تر سے آتی تھی تکبیر کی صدا

श्रेष्ठा और बड़े महाकवि अनीस

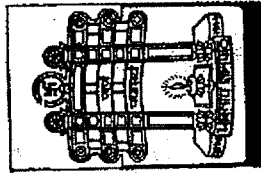
श्रेष्ठ रचनाएँ

सम्पादन :
सालेहा आबिद हुसैन

भारतीय ज्ञानपीठ प्रकाशन

महाकवि अनीस : श्रेष्ठ रचनाएँ

भारतीय ज्ञानपीठ

उद्देश्य

ज्ञान की विस्तृत, अनुपलब्ध
और अप्रकाशित सामग्री का
अनुसन्धान और प्रकाशन
तथा लोक - हितकारी
सौलिक-साहित्य का निर्माण

संस्थापक

श्री शान्तिप्रसाद जैन

जब कृत्या की मसाफते-शव आफताव ने जल्वा किया सहर के रखे-बे-हिजाब ने देखा मुए-फलक शहे-गहू रकाब ने मुड़कर सदा रफाकी को दी उस जनाब ने

आखिर है रात, हम्दो-सनाए-खुदा करो उठो, फरीजए-सहरी को अदा करो।

हाँ गाजियो ये दिन है जदालो-कताल का याँ खूँ बहेगा आज मुहम्मद की आल का चेहरा बुशी से सुब है जोहरा के लाल का गुजरी शबे-फिराक, दिन आया विसाल का

हम वो है गुम करेये मलक जिनके वास्ते रातें तड़प के काटी है इस दिन के वास्ते।

ये सुबह है वो सुबह, मुबारक है जिसकी शाम याँ से हुआ जब कूच तो है खुल्द में मुकाम कौसर पे आबरू से पहुँच जाये तश्ना-काम लिखे खुदा नमाज-गुजारों में उनका नाम

सब हैं बहीदे-अरक, ये गुल चार सू उठे इनिया से जो शहीद उठे, सुब-रू उठे।

ये सुन के बिस्तारों से उठे वो खुदा शनास एक एक ने जेबे-जिस्म किया फ़ाखिरा लिवास शाने महासिनों में किये सब ने बेहिरास बाँधे अमासे, आये इमामे-जमा के पास

रंगी अबाएँ दोश पे, कमरें कैसे हुए मुश्को-जबादे-इत्र में कपड़े बसे हुए।

तकरीर में वो रम्जो-कताए कि लाजवाब नुस्ता भी मुँह से गरकोई निकला तो इत्खाब

१. जब सूर्य ने रात की यादा पूरी कर ली २. प्रभात ने अपने सौन्दर्य का प्रदर्शन किया
३. खुदा को दबादत ४. सुबह की नमाज ५. बहादुरो ६. युद्ध ७. वियोग की रात समाप्त हुई ८. संयोग ९. फ़रिस्ते १०. जल्लत, स्वर्ग ११. जन्नत की नहर १२. प्यासे १३. दुनिया में उन का जवाब नहीं १४. इस्सत से १५. अच्छी पोशाक पहनना १६. सबने बालों में कंधी की १७. इमाम हुसैन १८. कन्वों पर रंपीन लबादे १९. सुगन्धित वस्तुओं के नाम २०. इषारे, संकेत २१. चुना हुआ

गोया दहन किताबे-बलागत का एक बाब सूखी चुवानें शहू-दे-फसाहत से कामयाब लहजों पे शाइराने-अरब थे मरे हुए पिस्ते लबों के, वो कि नमक से भरे हुए।

लब पर हसी गुलों से बियादा शगफ़ता-रू पैदा तनों से पैरहने - मूसुफी की बू मिलमा के दिल में जिनकी गुलामी की आखू परहेजगारो-जहिदो-अबरारो-नेक खू

पत्थर में ऐसे लाल, सदफ में गुहर नहीं हरी का कौल था कि मलक है बसर नहीं।

पानी न था बजू जो करे वो फलक जनाब पर थी रखों पे खाके-तयम्मम से तुफा आब-बारीक अन्न में नज़र आते थे आफताव होते हैं खाकसार गुलामे-अबू-तराब

महताब से रखों की सफ़ा और हो गयी मिट्टी से आइनों पे जिला और हो गयी।

खेसे से निकले शह के अजीबाने-खुश-खिसाल जिनमें कई थे हज़रते-खैरुन्निसा के लाल कासिमसा गुलबदन अली अकबरसा खुश-जमाल एक जा अक्रीली-मुस्लिमो-जाफर के नीनिहाल

सब के रखों का नूर सिपहरे-बरी पे था अट्टारह आफताबों का गुंचा जमी पे था।

ठण्ठी हवा में सजए-सहरा की वो लहक बारमाये जिससे अतलसे जगारिए-फलक वो भूमना दरख्तों का फूलों की वो महक हर बग-गुल पे कतरए-शन्नम की वो भलक

१. मुँह ऐसे था मानों सुन्दर बाणी की पुस्तक हो २. सुन्दर या भीठी बाणी की ३. हठों की मुस्कान फूलों से खादा ताजगी लिये हुई थी ४. हज़रत यूसुफ की पोशाक की सुगन्ध ५. स्वर्ग के सुन्दर लड़के ६. नेक, इबादत करने वाले नेक लोग ७. सीपी ८. चेहरो पर तयम्मम की मिट्टी ने और चमक पैदा कर दी थी ९. इमाम हुसैन के भाई और चाचा के नाम १०. चेहरो ११. आसमान १२. अट्टारह सूयों का शूरमुट १३. जंगल की हरियाली का लहलहाना १४. आसमान का सुन्दर रंग १५. फूल के हर मुँह पर शीस की बूँद चमक रही थी

हीरे खजिल' थे गीहरे' शकता' निसार थे
पत्ते भी हर शबर के जवाहर' निगार थे।

14 वो नूर और वो दस्त सुहाना सा वो क्रिजा
दुरजिने-कुब्के-तीहुवो-ताकस' की सदा
वो जोसे-गुल वो तालए-मुगनि-खुशनवा
सदीं जिगर को बहसती थी सुव्ह की हवा

फूलों के सब्ज सब्ज शजर' सुर्वे-पोल थे
थाले भी नखल के सबदे' गुल-फरोवा थे।

15 वो दस्त' वो नसीम के भोंके वो सब्जाजार'
फूलों पे जा बजा वो गुर-हये-आबदार'
उठना वो भूम-भूम के शालों का बार-बार
वालाए' नखल एक जो बुलबुल तो गुल हज्जार

खवाह' थे नखले-गुलशन-जोहरा जो आब के
शबनम ने भर दिये थे कटोरे गुलाब के।

18 कांटों में एक तरफ थे रियाजे' नवी के फूल
खुशू से जिन की खुन्द था जंगल का अज' ने-तूल
दुनिया की जेबे-जीनते-काशानए' बतूल
वो बाग था, लगा गये थे खुद जिसे रसूल

माहे-अजा' के अशरए' अब्बल में लुट गया
वो बागियों के हाथ से जंगल में लुट गया।

19 अल्लाह रे खिर्जा के दिन इस बाग की बहार
फूले समते थे न मुहम्मद के गुल-अज्जार
दुहा बने हुए थे, अजल थी गलों का हार
जगो वो सारी रात के वो नौद का खुमार

राहे तमाम जिस्म की खुशू से बस गयीं
जब सुरुराये फूलों की कलियाँ विकस गयीं।

22 नागाह चर्ख' पर सतै-श्रवयज हुआ अयाँ
तशरीफ जानमाज पे लाये शहे-जमाँ
सज्जादे' बिछ गये अक्रबे' शाहे-इत्स-ने-जाँ
सौते-हसम' से अकबरे-महूर ने दो अजाँ

1. अकिन्दा ३. बेमिसाल मोती ३. हीरों से जड़े हुए ४. परिन्दों के नाम ५. सुन्दर गाने
वाले परिन्दों का गाना ६. वृक्ष, पेड़ ७. फूल बने बने वाले की टोकरी ८. दरख्त ९. बंगला
की सुवह की हवा के भोंके १०. दरख्त के ऊपर एक बुलबुल थी तो हज्जार फूल थे ११. पेड़
पानी के झरुक थे १२. बाग १३. लम्बाई-चौड़ाई १४. महल १५. मुहम्मद का अहीना
१६. महीने के पहले दस दिन १७. आसमान पर सफेदी छाने लगी १८. जानमाज १९. पीठ
२०. आवाज

करुणा और दर्द के चर्चों

हर एक की चरम आँसुओं से डबडुबा गयी
गोया सदा रसूल की कानों में आ गयी।

नामूसे-शाह रोते थे खिमे में जार-जार
चुपकी खड़ी थी सहन में बानूए नामदार
जैनव बलाएँ लेके थे कहती थी बार-बार
सदके नमाझियों के मुअल्लिज' के मैं निसार

करते हैं यूँ सना-ओ-सिफत जुलजलाल की
लोगो अजाँ सुनो मेरे यूसुफ जमाल की।
मेरी तरफ से कोई बलाएँ तो लेते जाये
ऐनुलकमाल' से तुम्हे बच्चे खुदा बचाये

वो खुश-बयाँ कि जिसकी तलाकत' दिलों को भाये
दो-दो दिन एक बूँद भी पानी की वो न पाये
गुर्बत में पड़ गयी है मुसीबत हुसैन पर
फाका ये तीसरा है मेरे नूरे-ऐन पर।

एक सक्र में सब मुहम्मद-ने-हैदर के रिस्तेदार
अशरह नौजवाँ है; अगर कीजिये सुमार'
पर सब जिगर-फिगार-ने हक आगाह-ने-खाकसार
पैरौ इमामे-पाक के दानाए'-रोजगार

तसवीह हर तरफ तहे-अफलाक' उन्हीं की है
जिस पर दरुद पढ़ते हैं ये खाक उन्हीं की है।
फारिग हुए नमाज से जब किब्लए अनाम'
आये मसाफ्रहे को जवानाने-तश्ना-काम

चूमे किसी ने दस्ते-शहन्शाहे-खास' ने-आम
आँखें मलीं कदम पे किसी ने ब-एहताराम
क्या दिल ये क्या सिपाहे' -रखीदो-सईद थी
बाहम मुआनके' थे कि मरने की ईद थी।

सजदे में चुक कि कोई था मदे-बा-खुदा
पढ़ता था कोई हुज्ज से कुआँ कोई हुआ
नाते-नबी कहीं थी, कहीं हम्दे-किब्रया
मौला उठा के हाथ ये करते थे इल्लिजा

१. अजाँ देनेवाला, २. बुरी तबख ३. सुन्दरवाणी वाला ४. बात का सौन्दर्य ५. गिनती
६. दुनिया में सबसे अकलबन्द ७. आसमान के नीचे ८. इमाम हुसैन ९. इमाम हुसैन के
साथ १०. तेक एवं बहादुर फौज ११. गले मिलना

महाकवि अनिस : श्रेष्ठ रचनाएँ